

Fra: Frode Ciljan Jakobsen[jakob@online.no]
Sendt: 09.01.2023 14:12:07
Til: Postmottak SFOV[sfovpost@statsforvalteren.no]
Tittel: Høringsinnspill til nasjonalpark Østmarka fra Østensjø historielag

Hei!

I forbindelse med opprettelsen av nasjonalpark Østmarka og høringsfrist den 15.01.2023 ønsker Østensjø historielag å legge frem en betenkning om området Bremsrud ved Nøklevann. Selve betenkningen er lagt ved som bilag 1, to kart over området; bilag 2 og 3, og de seneste artikler om området; bilag 4 og 5.

- Bilag 1:** Bremsrud horingsutkast-1.docx
- Bilag 2:** 1854 Kart-Bremsrud.jpg
- Bilag 3:** sarasbraaten-og-dalbak-skov-1854-b20100037.jpg
- Bilag 4:** Noklevann_naering_small-1.pdf
- Bilag 5:** Jorgensrud i skyggen_1.pdf

Vennligst
På vegne av Østensjø historielag
Frode Ciljan Jakobsen

I forbindelse med en mulig opprettelse av nasjonalpark Østmarka ønsker Østensjø historielag å komme med et tillegg til "*Fagrappport for kulturminner og kulturmiljø i forbindelse med verneplanarbeidet i Østmarka*" utarbeidet av Byantikvaren i Oslo og Viken fylkeskommune, august 2021.

Dette gjelder området Bremsrud ved Nøklevann. I rapporten nevnes Bremsrud som en av mange "husmannsplasser" i området ved vannet i lag med Lutdalen, Katisa med flere (s. 23).

Det siste århundrets historieskriving har i stor grad fokusert på Sarabråten som en betydningsfull plass ved Nøklevann med dens storslåtte besøk av kongelige og betydningsfulle personer i familien Heftyes regi på slutten av 1800-tallet. Dens betydning har også blitt forsterket gjennom en egen forening, Sarabråtens venner, som i dag driver en fortjenestefull skjøtsel av området og har årlige arrangement med fokus på plassens historie.

I langt mindre grad har det blitt fokusert på området Bremsrud / Ødegården, selv om det allerede med Edvard Bulls "*Akers historie*" i 1918 og Andreas Holmsens "*Ødegårder i Osloherad*" i St. Hallvard 1963 er dokumentert at dette er et gårdsbruk fra middelalderen. Bremsrud er en av gårdene som er beskrevet i Biskop Eysteins jordebok fra 1390-tallet.

Det er først ved Heftyes oppkjøp av området på 1800-tallet at Bremsrud går fra å være et selvstendig matrikulert gårdsbruk til å bli en husmannsplass.

Et moment i beskrivelsen av området gjelder den matrikulerte gården Jørgensrud. Den er første gang nevnt i lensregnskapene fra 1578, men er av Holmsen vurdert å være oppdyrket allerede i senmiddelalderen. Både Holmsen og Bull antyder at gården har ligget i området ved Rustad, uten at de har underbygget plasseringen nærmere. I den rådende bibliografiske beskrivelsen av gårdsbrukets plassering er det antatt at Jørgensrud er det opprinnelige Sarabråten (snl.no – wikipedia.no – oslobyleksikon.no).

Etter at "*Fagrappporten*" ble publisert, har Søstrene Pihl; "*Jørgensrud i skyggen av Sarabråten*" (Rundt vannet, 2021) og undertegnede; "*Nærings- og landbruksaktivitet rundt Nøklevann*" (Rundt vannet, 2021) bestridt den rådende oppfatningen av Jørgensruds plassering.

Begge artiklene plasserer Jørgensrud i samme område som Bremsrud, slik at nåværende plasser Ødegården / Bremsrud i senmiddelalderen besto av Bremsrud / Jørgensrud. Den nye kunnskap om området skyldes tilgjengeligheten til flere kilder muliggjort gjennom de siste års digitalisering i regi av Nasjonalbiblioteket og Riksarkivet.

Av disse kildene kan vi lese:

- Sarabråten og Dalbakk ble skilt ut fra Oppsal og lagt under Peder Cudrios eiendommer 14 Sepr. 1750. Panteregister nr. II 1 (i overskrift), 1793-1804: <https://media.digitalarkivet.no/view/21087/85>
- Jørgensrud blir kjøpt opp av Peder Cudrio 19 de Martz 1750. Panteregister nr. I 2a, 1741-1761: <https://media.digitalarkivet.no/view/21083/177>
- Zarasbraaten blir lagt under den felles matrikulerte 144 Bremsrud & Jørgensrud. Hovedmatrikkelkommissjonen, 1819-1831: <https://media.digitalarkivet.no/view/61466/42>

Disse tre kildene samt to tilgjengelige kart (vedlagt) over eiendommene Sarabråten og Bremsrud bestilt av Heftye i 1854 beskriver godt hvilke områder som er i diskusjon. Det skal i tillegg nevnes at den matrikulerte gården Jørgensrud aldri fysisk er plassert på kart, og at Bremsrud som matrikulert gård synes å være opphørt ved skattematrikkelen av 1647. Der nevnes Bremsrud som liggende under Jørgensrud; "*Aff Bremsrud der vnnder 1 orrt*". Som stedsbenevning i kart, kirkebøker og folketelling er det kun "Bremsrud" som er benyttet. "Jørgensrud" benyttes i matrikkel, militære oversikter og som postgård.

Undertegnede er av den oppfatning at dagens Ødegården er den opprinnelige Bremsrud, mens plassen ved vannet som i dag kalles Bremsrud, sannsynligvis var den opprinnelige gården Jørgensrud. Allerede fra 1650-tallet ser det ut til at hele området i daglig tale kalles

Bremsrud, og at navnet Jørgensrud kun blir benyttet om den matrikulerte gården. Dagens Ødegården kalles i perioden 1650-1850 Bremsrud Ødegård i ulike forkortelser.

I dag strekker det aktuelle området seg fra Oldtidsveien mot Enebakk ved Ødegården i sør, ned til veien rundt Nøkle vann ved Bremsrud i nord. Kartet over Bremsrud tegnet av A. Lassen fra 1854 dokumenterer hvilket område som det her er tale om.

I hele området ligger tufter, gårdsveier, åkerreiner, steinfrie beiteområder (havnehager) og rydningrøyser slik de ble forlatt ved 1900-tallets begynnelse. Området er tydelig preget av bosetning og spor fra ulike tidsepoker. Østensjø historielag har senest våren 2022 benyttet området som ekskursjons- og opplysningsområde.

Av høringsdokumentets kart s. 5 synes Sarabråten å komme inn under området beskrevet som friluftslivsvern, mens området Bremsrud synes å falle helt utenfor det foreslåtte bevaringsområdet.

Østensjø historielag mener på bakgrunn av den historiske gjennomgangen ovenfor at området Bremsrud fortjener en ekstra vurdering. Området har kulturelle verdier som er særegne for vurderingsområdet til ny Østmarka nasjonalpark. Som et marginalt opptatt gårdsanlegg fra middelalderen med gode synlige spor i naturen er området særdeles egnet til å fortelle en god del av historien om Østmarka. Her er historien om to gårdsbruk som ble ryddet i en tid da den beste jorda allerede var tatt; her er historien om en postgård som fra postvesenets opprettelse fraktet post den første etappen fra Christiania til København; her er historien om skysstasjon og bevertningssted under plankekjørselen mellom Enebakk og Christiania; og her er historien om en husmannsplass under Heftye. Stedet er også godt egnet til å erverve seg arkeologisk kunnskap om hvordan man kan lese spor i naturen etter tidlig bosetning.

Østensjø historielag ønsker at området kommer inn under forvaltningen av en framtidig Østmarka nasjonalpark og håper at vi som forening også i framtiden kan benytte stedet til formidling av de spor som i dag ligger tilgjengelig. Som et middelalderanlegg antar vi at Jørgensrud / Bremsrud er fredet selv om de spor som er etterlatt, har preg av hele historien fra middelalder og fram til i dag.

På vegne av Østensjø historielag
Frode Ciljan Jakobsen

Kilder:

Andreas Holmsen; Ødegårder i Osloherad, St. Hallvard 1963 s. 289 - NB:

<https://www.nb.no/items/d2af15431ef8ef061e7acd1852d8500e?page=367>

Kart: <https://www.nb.no/items/d2af15431ef8ef061e7acd1852d8500e?page=419>

Edvard Bull: Akers Historie, Olaf Nordlis forlag, 1918 – Nasjonalbiblioteket:

<https://www.nb.no/items/f963709bdb15e750d090f42c7a41b70c?page=5>

Vedlegg:

- Kart over Sarabråten og Dalbakk, Lindthoe 1854
- Kart over Bremsrud, A. Lassen 1854
- Jørgensrud i skyggen av Sarabråten, Søstene Pihl, Rundt Vannet 19, 2021
- Nærings- og landbruksaktivitet rundt Nøkle vann, Frode C. Jakobsen, RV 19

Jørgensrud: I skyggen av Sarabråten

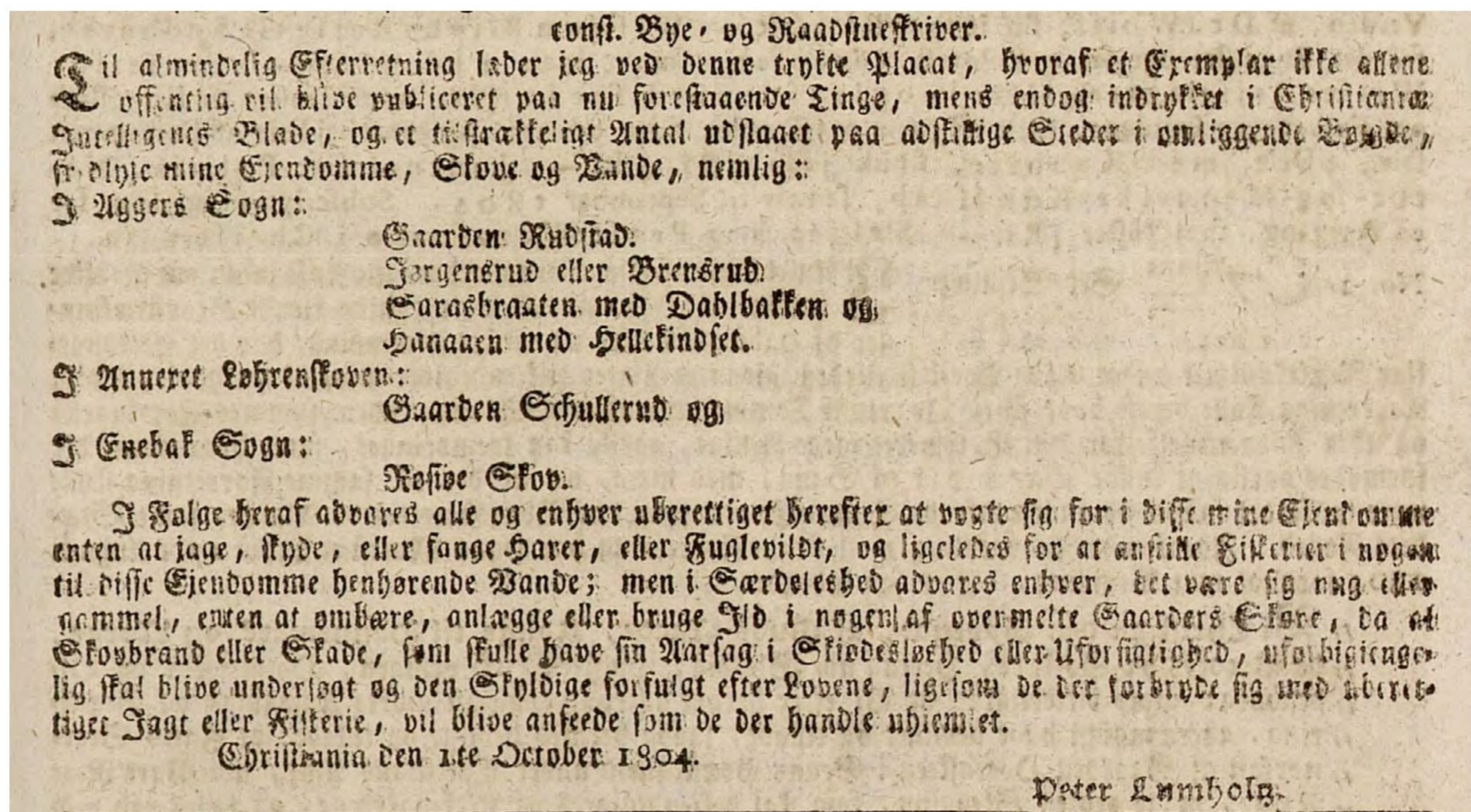
Forfatter: Søstrene Pihl, de yngre

«Sarabråten, opprinnelig Jørgensrud, gnr 166.» Denne setningen står på skiltet ved ruinene etter dragestilvillaen på Sarabråten. Den står i Oslo Byleksikon. Den står i det meste av Østmarkalitteratur vi har tilgjengelig, hos Sigurd Senje, hos Even Saugstad. Oversikten over ei-errekene i Akergårdene forteller det samme. Even Saugstad skriver i sine bøker at navnene brukes om hverandre. Hvorfor er dette en sannhet som er opplest og vedtatt? Vi bestemte oss for å forsøke å rokke litt ved denne etablerte sannheten. Røre litt i navnesuppa.

Når vi går rundt Nøklevann har vi noen ganger hatt en litt underlig, gnagende følelse av at noe ikke helt stemmer. Vi har ikke kunnet sette ord på det, så vi har latt det ligge, gravd det ned og arkivert det i en skuff vi ikke åpner så ofte. Men slike følelser har en tendens til å overraske deg når du minst venter det. Og det var det som skjedde på bittelille julaften 2020, da vi satt og leste gamle aviser på Nasjonalbibliotekets nettside. Vi kom over en annonse for en auk- sjon i 1820, satt inn av en mann ved navn Pe- der Lumholtz for hele 200 år siden, hvor gården Jørgensrud eller Bremsrud skulle selges, samt

skovparten Sarasbraaten med Dalbak, frafalt Gaarden Opsal i Aggers sokn.

Da kunne vi endelig sette ord på følelsen: Er ikke Jørgensrud og Sarabråten samme sted? Er Jørgensrud egentlig Bremsrud? Har vi rett i spørsmålene vi har stilt oss da vi har vandret langs den vakre veien - at det er rart at en -rud- gård har blitt en -bråten? At Sarabråten skulle ha vært en stor gård når det egentlig er lite av området som er egnet til jordbruk? Og vi har da vitterlig sett noe på gamle kart som sier «plad- sen Sarasbraaten...»

Jørgensrud: I skyggen av Sarabråten

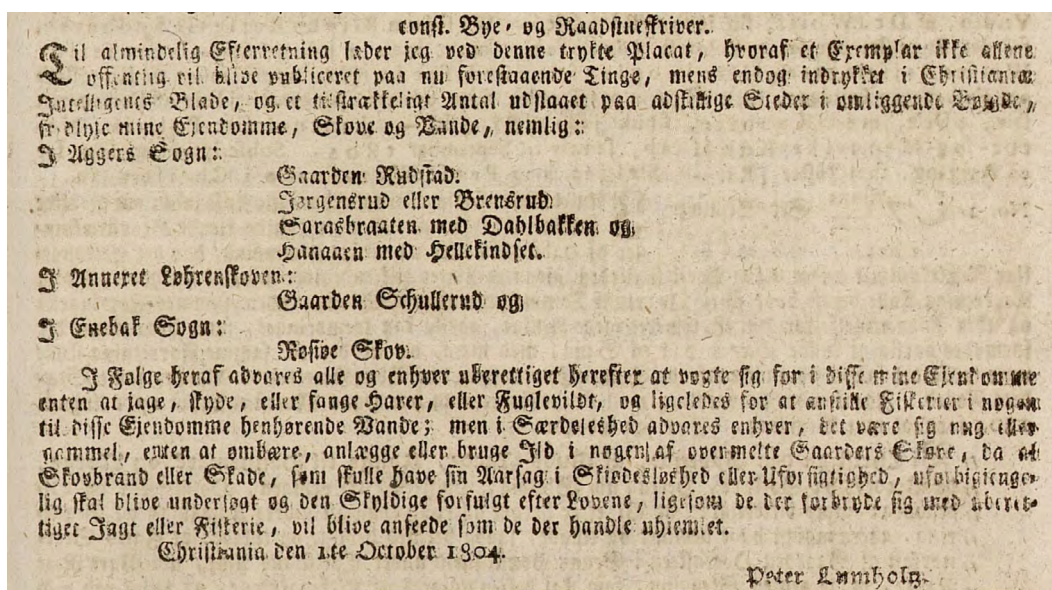
Forfatter: Søstrene Pihl, de yngre

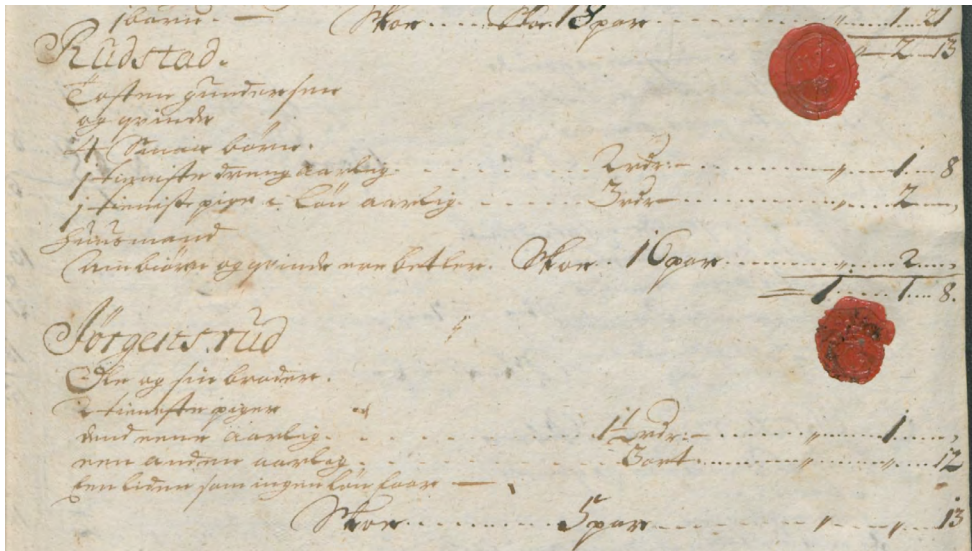
«Sarabråten, opprinnelig Jørgensrud, gnr 166.» Denne setningen står på skiltet ved ruinene etter dragestilvillaen på Sarabråten. Den står i Oslo Byleksikon. Den står i det meste av Østmarkalitteratur vi har tilgjengelig, hos Sigurd Senje, hos Even Saugstad. Oversikten over ei-errekene i Akergårdene forteller det samme. Even Saugstad skriver i sine bøker at navnene brukes om hverandre. Hvorfor er dette en sannhet som er opplest og vedtatt? Vi bestemte oss for å forsøke å rokke litt ved denne etablerte sannheten. Røre litt i navnesuppa.

Når vi går rundt Nøkle vann har vi noen ganger hatt en litt underlig, gnagende følelse av at noe ikke helt stemmer. Vi har ikke kunnet sette ord på det, så vi har latt det ligge, gravd det ned og arkivert det i en skuff vi ikke åpner så ofte. Men slike følelser har en tendens til å overraske deg når du minst venter det. Og det var det som skjedde på bittelille julaften 2020, da vi satt og leste gamle aviser på Nasjonalbibliotekets nettside. Vi kom over en annonse for en auk-sjon i 1820, satt inn av en mann ved navn Pe-der Lumholtz for hele 200 år siden, hvor gården Jørgensrud eller Bremsrud skulle selges, samt

skovparten Sarasbraaten med Dalbak, frafalt Gaarden Opsal i Aggers sokn.

Da kunne vi endelig sette ord på følelsen: Er ikke Jørgensrud og Sarabråten samme sted? Er Jørgensrud egentlig Bremsrud? Har vi rett i spørsmålene vi har stilt oss da vi har vandret langs den vakre veien - at det er rart at en -rud-gård har blitt en -bråten? At Sarabråten skulle ha vært en stor gård når det egentlig er lite av området som er egnet til jordbruk? Og vi har da vitterlig sett noe på gamle kart som sier «plad-sen Sarasbraaten...»

Sølvskatten anno 1711

Hvis vi titter nærmere på eierrekkene på 1600-tallet ser vi at Jørgensrud er krongods i begynnelsen av århundret. I 1659 ble gården pantsatt til Selio Merselis, som ganske straks overdro sine rettigheter til Arnt Torstenssøn Arneberg. Først i 1663 overtar Laurits Rustad, og han eier gården til han dør i 1676. Hans enke Magdalene Gundersdatter brakte den videre til sin andre ektemann, Torsten Gunderssøn Rustad. Som etternavnene tilsier, har Jørgensrud samme eier som Rustad.

Kildene frem til 1700 viser en sterk tilknytning mellom gårdene Jørgensrud/Bremsrud og Rustad. De har oftest samme eier. Vi kan ikke finne noe bevis på at Sarabråten eksisterer. Men 1700-tallet, det har mer å by på, både i navn, levd liv, panteregistre, kart og kreativ skattlegging.

1700-tallet

21. februar 1711 var det på nytt på tide med ekstraskatter. Bakgrunnen for atter en skattlegging var de store utgiftene til de militære styrkene i forbindelse med den store, nordiske krig. Krig koster. Denne gangen skattla de nye sko. Og vogner, lystbåter, parykker og fontanger (hodeplagg som kvinner brukte), samt tjenestefolks lønn. Innkrevingen skjedde raskt, men pengesekken fyltes likevel ikke raskt nok, så allerede i juni samme år kom en ny forordning om ekstraskatter, denne gangen på kopper, hester,

ildsteder og husleie. I registrene for skoskatten, som den populært ble kalt, finner vi Jørgensrud og Rustad. Ikke Bremsrud. Ikke Sarabråten.

Panteregisteret fra 1711-1740 avslører navnet Jørgensrud, men ikke Bremsrud eller Sarabråten. Jørgensrud har eget gårdsnummer, 144. Rustad har gårdsnummer 143. Registeret avslører en eierrekke som er ganske lik. Torsten Gunderssøn Rustad, som eide Jørgensrud fra før århundreskiftet, dør i 1721, og han etterlot seg et lite mysterium i tillegg til kone og syv barn: I skiftet etter ham står det at han har en formue på 1872 riksdaler, heri medregnet jord i Rustad og plassene Jørgensrud og Bremsrud. Dette stemmer dårlig overens med at Jørgensrud har eget gårdsnummer i matrikkelen. Vi går ut fra at dette var en upresis formulering av dem som gjennomførte skiftet. Skiftet avslører også at det var hans sønn, Lars Torstenssøn Langerud som overtok gården. Han beholdt den knapt to år før han solgte videre til oberstløytnant Michael Sundt.

I 1723 viser Aker og Follo matrikkelprotokoll at oppsitter på Jørgensrud heter Hendrick. Hvem han er, har vi ikke lykkes i å finne ut av. Det står også at det er en husmann under Jørgensrud, og at Jørgensrud i hovedsak er engeland, det vil si at det ikke dyrkes korn der, men at det er beitemark.

Vi får vel aldri vite hva oberstløytnant Sundt skulle med en gård i Østmarka, og kanskje visste han det ikke selv heller, for i 1727 solgte han Jørgensrud videre til Christian Braunmann og Johan Hermansson Krefting. De solgte videre igjen ganske så straks også, i 1729 ble madame Gunille Christiansdatter Warberg eier. Hennes andre ektemann overdro Jørgensrud til hennes svoger, Christen Eskildssøn Biering i 1733.

Men hva med Sarabråten?

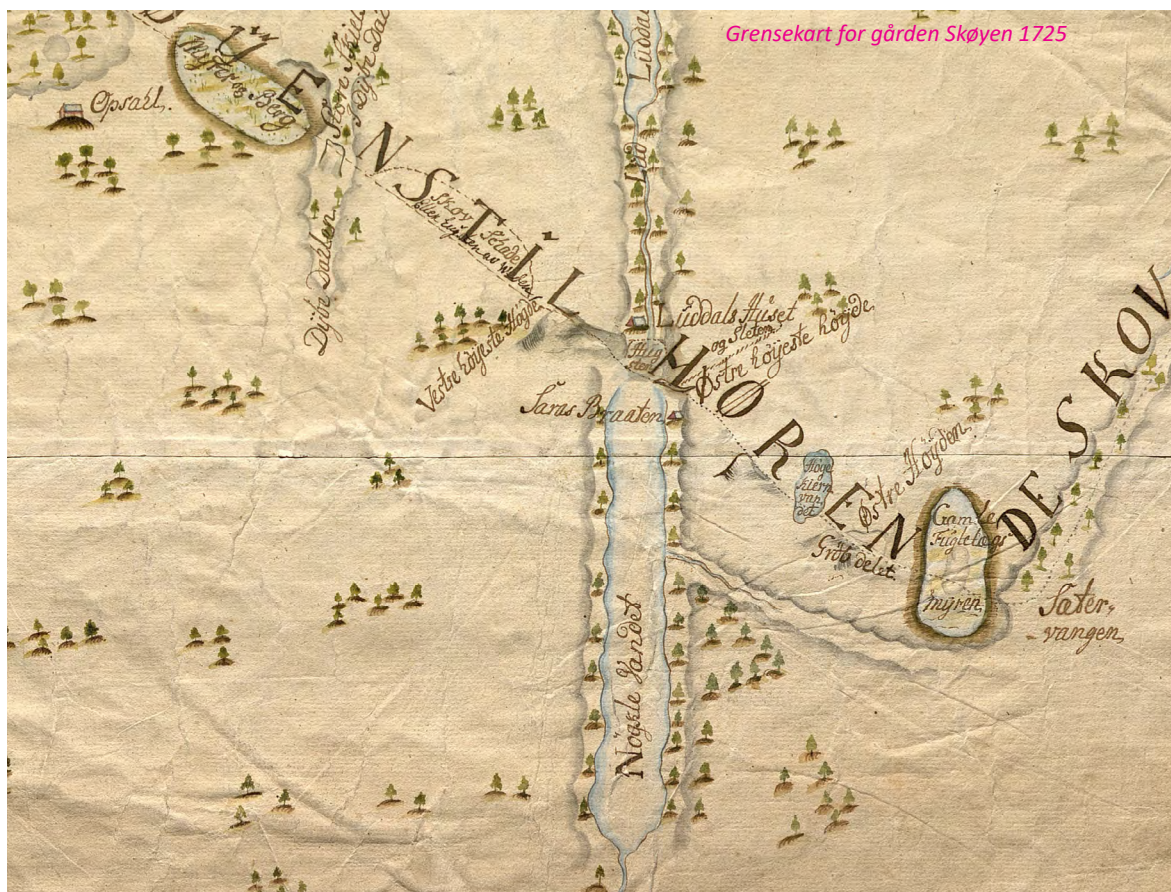
Ingenting er nevnt om Sarabråten i panteregisteret. Vi finner ingen spor i skifteprotokoller. Heller ingenting i kirkebøker, men prestene på den tida hadde ikke for vane å nevne hvor folk kom fra eller bodde. Heldigvis - vi finner kart. To stykker.

I 1725 ble det tegnet opp et kart for å vise eiendomsgrensen mellom Østre Skøyen (det som nå er Nordre Skøyen) og Oppsal gårder. Kartet er av den enklere sorten, det tok bare med de aller viktigste, det som kunne markere hva som

tilhørte hvilken gård. Linjen går sørøstover fra Skøyen, og deler Østmarka i to ved nordenden av Nøklevann. Plassen Lutdalen havner på Skøyen sin side av grensen, og Sarabråten på den andre. Begge husene er markert som små hus, ikke gårdsbruk som Skøyen og Oppsal. Jørgensrud er, av naturlige årsaker, ikke nevnt her. Ikke Bremsrud heller.

I 1737 har eierne av de to respektive storgårdene behov for å tegne opp eiendomsgrensen på nytt. Muligens er de i en konflikt. Resultatet er uansett det samme. Sarabråten ligger på gården Oppsals eiendom.

Et skifte beviser dette ytterligere: I 1749 dør Torsten Halvorsen, og etterlater seg kone og fire barn. Han bodde på plassen Saras Braaten under Opsahl. Han var en fattig mann, og etterlot seg kun få ting som kunne fordeles mellom de etterlatte: En øks, en stekepanne, et treskap, en trestol, en sort kiste med lokk, et sort skrin, en vev, et gammelt kar, en rokk med to sneller,

Grensekart fra 1737

ei ku... Hans bruttoformue var ca. 10 riksdaler, netto etter at gjeld var trukket fra var omkring 4 riksdaler. Det tilsvarer knapt to og et halvt tusen kroner i dag. Til sammenlikning viser skifter fra Jørgensrud til omtrent samme tid at bonden der hadde betydelig mer å rutte med.

som var over 12 år og deres stilling i husholdet, samt være ansvarlig for at det ble betalt skatt for dem. Uformuende og fattige skulle ikke utelates, det skulle ikke bli noe mindre innbetalt skatt på grunn av dem: Hvert sokn måtte frembringe det manglende beløp.

1757 - kart - over store gårder I området, kun Bremsrud rundt Nøkle vann

Det var stor motstand mot ekstraskatten, og det kom visse lettelsener i 1764. Leilendinger, husmenn og innerster behøvde ikke lenger å skatte for hjemmeværende barn under 17 år.

Curdrios halve århundre - og svar på gåten

Panteregisteret 1741 - 1761 viser etter dette fremdeles ikke noe Bremsrud, ikke noe Sara-bråten: Men under Jørgensrud står det at Peder Cudrio kjøper gården i 1750. Cudrio kjøper også, fra Oppsal gård, Sara-bråten og Dalbakk samt tilhørende skog i 1750, og for første gang er de to eiendommene under samme eier.

Takket være folkets slit i Østmarka, takket være kreative skattefogder, kan vi i dag lese navnene på dem som bodde på Jørgensrud og Bremsrud, og også andre steder i Østmarka for 250 år siden. Vi kan knytte dem til navn i kirkebøkene,

Dermed har vi svart på spørsmålet vi stilte i introduksjonen. Nei, Sara-bråten var IKKE opprinnelig Jørgensrud. Men - det ble annerledes etter hvert, noe som skyldes miksing og triksing med matrikler. Vi fortsetter, for vi har mer å fortelle:

I 1763 må folket i Østmarka igjen betale ekstraskatt. Det har de jo blitt vant til etter hvert. Denne gangen skulle alle personer over 12 år svare 8 skilling i måneden, og skatten skulle betales månedsvis i byene og kvartalsvis på landet. Fogden ble pålagt å utarbeide et fullstendig skatteregister og hovedmannntall. Hver hovedperson skulle oppgi alle i sin husholdning

Kart fra 1757

1797-kartet viser Sarasbraaten som plass - Darre

billedkant. I NØ-enden av Nøkle vann ligger «Saraskjærnet» (se kartutsnitt).

I folketellingen av 1801 ble kun gårder navngitt, og vi må gjette oss til hvilke husmannsplasser de hadde, basert på kunnskapen fra 1700-tallet. Jørgensrud er ikke på listen, men det er Bremsrud, eller Brimsrud, som det står. Dette er starten på en tydelig trend: På folke- og kirkebøker kalles gården Bremsrud, men i matrikkelen (register over fast eiendom) og offentlige dokumenter står det Jørgensrud. I noen kirkebokinnføringer står det til og med i kommentarfeltet: «I matrikkelen Jørgensrud» hvis bosted var oppgitt som Bremsrud.

På Bremsrud er Gulbrand Jensen (44) bonde og jordbruker i 1801, og han bor der sammen med sin kone, deres sønn og hennes tre barn fra forrige ekteskap. I tillegg er to husmannsfamilier med fem barn hver nevnt, samt Peder Fredriksen, en losjerende skomaker. Oppsal har oppgitt en husmann med jord, og to uten. Dette er en nedgang fra lensmann Knophs liste fra 1771.

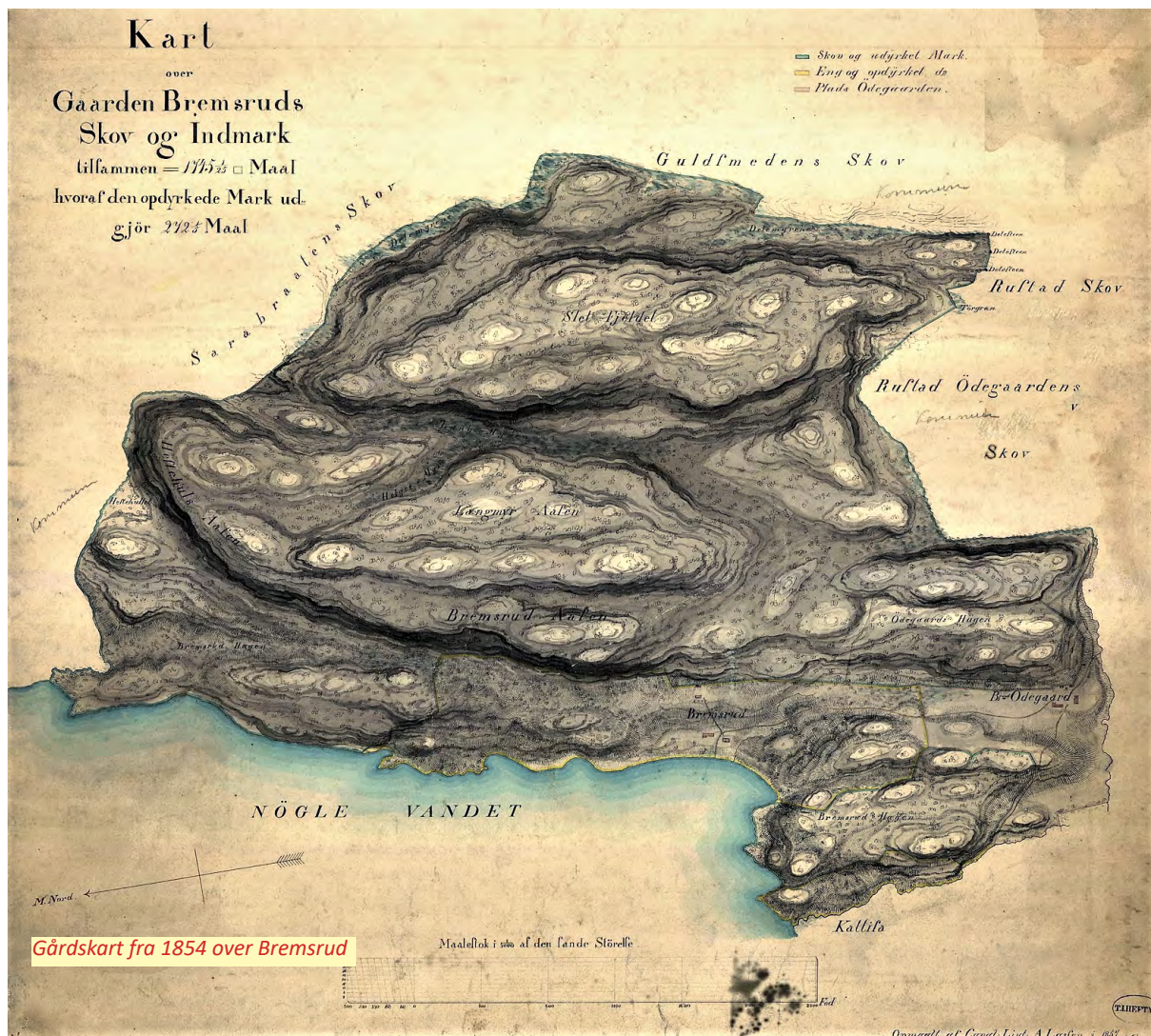
I 1803 finner vi noe spennende: En deliberasjonsprotokoll. Den ble laget i forbindelse med jordavgiften som kom i 1802. Jordavgiften var enda en måte å skattlegge på, en årlig avgift på faste eiendommer i Norge, og skulle utregnes etter eiendommens aktuelle verdi. En omfattende taksering ble utført i 1803. Eiendommer med lavere verdi enn 150 riksdaler var fritatt. Fogden, som lagde protokollen, begrunnet sin

Utsnitt av rektangelkart fra 1800 (se under)

1800 Rektangelkart, utsnitt over eiendommen Skøyen, håntegnet av Niels Stockfleth Darre, Friis; Kartverket

taksering ved å gi opplysninger om husdyrhold, utsæd, utmark og beliggenhet.

Vi finner mange interessante detaljer om gårdene i Østmarka og hvor mye de er verdt. På Jørgensrud finner vi igjen Gulbrand Jensen, hans tittel er oppsitter. Gulbrand er den samme som er oppgitt på Bremsrud i folketellingen i 1801. Eier av Jørgensrud er Hr. Ove Munch, Karen Curdrios barnebarn. Gulbrand får bruke jordveien mot en avgift på 16 riksdaler i året. Det er én plass under Jørgensrud, og det er Bremsrudødegården. Til sammen dyrker de 5 1/2 tønne korn, og de har til sammen tre hester, seks kuer og fire sauer. Skogen er liten, men gir noe sagtømmer samt hustømmer og brenneved. Eiendommens verdi er satt til 300 riksdaler.

I samme protokoll kan vi også se at Rustad er verdisatt til 1440 riksdaler. Vi kan også se at Bråten, der hvor det er så fin bade plass i dag, er av lik størrelse som Jørgensrud.

I 1802 tegner Juul et kart over Østmarka og omegn. Her er Bremsrud tegnet inn som gård. Sarabråten er nevnt, så navnet er i bruk selv om vi ikke finner spor etter mennesker på denne tiden.

I 1804 møter vi Lumholtz igjen, herremannen vi begynte denne artikkelen med. Ove Munch er død, og Lumholtz, et annet av Karen Cudrios barnebarn, har overtatt - og det vil han gjerne skryte av til alle og enhver. Han setter inn en annonse i Norske Intelligenz Sedler, hvor han

ramser opp sin fortreffelighet. Og her setter han også, som i 1820, likhetstegn mellom Jørgensrud og Bremsrud.

Men Lumholtz sine penger dryppet ikke på klokkeren. Skifteprotokollene som er tilgjengelige nevner ikke Sarabråten igjen før 1811, med skiftet etter Anne Gundersdatter. Da Anne døde i 1811 etterlot hun seg ektemannen Mathias Jørgensen, og deres sønn Gulbrand Mathisen, som kun var fem år gammel. I listen over hennes eiendeler finner vi blant annet et umalt bord på kryssfot, en treskål, et sengetrekk og et laken, en stor og en liten gryte, en smørkjerne med stav, 6 spann, et hespetre, et mangletøy, et trau, tre gamle økser, en del jernskrap og en del gamle bøker. Hun hadde ingen penger, men skyldte en del for tønner med havre til gårdene rundt omkring, og nevnte Lumholtz hadde fordring i boet. Livet på husmannsplassen Sarabråten var hardt.

Fra Lumholtz skiftet Jørgensrud og Sarabråten hender til Jørgen Young, han som Youngstorvet er oppkalt etter. Han var Oslos rikeste mann, og så sitt snitt til å tjene litt ekstra på trelast. Kjøpmann Christian Schou og Handelshuset Heftye var neste på listen. Heftye-familien sørget for

en storslått forandring på Sarabråten, der konger og dronninger, diktere, musikere, malere og poeter gjestet det dramatiske landskapet hvor han bygde sin nasjonalromantiske sperrestue.

Midt i Heftye-familiens tid som eiere skulle fogden, han som fant opp hesteskatt og skoskatt og alle disse andre måtene å tjene penger til staten på, spille oss her i 2021 et siste puss: To nye skattematrikler. I 1886 fikk Sarabråten og Jørgensrud samme gårds- og bruksnummer, nemlig 166. Det er det nummeret vi kjenner fra skiltet ved ruinene av dragestilsvillaen, fra Østmarkalitteraturen i bokhylla. I tillegg forsvant navnet Jørgensrud ut av de offentlige registrene og ble erstattet med Bremsrud.

Snipp, snapp, snute

Neste gang du går rundt Nøklevann, bi litt ved Jørgensrud. Se på ruinene etter det lille hovedhuset som ligger rett ved veien. Tenk på hvordan jordene og engene strakte seg mot Bremsrudødegården og utover Nøklevann, for vannstanden var ikke hevet da. Tenk på dyra som beitet, på menneskene som bodde her, levde her, døde her. De som lo og gråt og elsket, og med stor sannsynlighet, på tross av alle skatter og alt hardt arbeid, var lykkelige her.

Bremsrud Anno 1895

ramser opp sin fortreffelighet. Og her setter han også, som i 1820, likhetstegn mellom Jørgensrud og Bremsrud.

Men Lumholtz sine penger dryppet ikke på klokkeren. Skifteprotokollene som er tilgjengelige nevner ikke Sarabråten igjen før 1811, med skiftet etter Anne Gundersdatter. Da Anne døde i 1811 etterlot hun seg ektemannen Mathias Jørgensen, og deres sønn Gulbrand Mathisen, som kun var fem år gammel. I listen over hennes eiendeler finner vi blant annet et umalt bord på kryssfot, en treskål, et sengetrekk og et laken, en stor og en liten gryte, en smørkjerne med stav, 6 spann, et hespetre, et mangletøy, et trau, tre gamle økser, en del jernskrap og en del gamle bøker. Hun hadde ingen penger, men skyldte en del for tønner med havre til gårdene rundt omkring, og nevnte Lumholtz hadde fordring i boet. Livet på husmannsplassen Sarabråten var hardt.

Fra Lumholtz skiftet Jørgensrud og Sarabråten hender til Jørgen Young, han som Youngstorvet er oppkalt etter. Han var Oslos rikeste mann, og så sitt snitt til å tjene litt ekstra på trelast. Kjøpmann Christian Schou og Handelshuset Heftye var neste på listen. Heftye-familien sørget for

en storslått forandring på Sarabråten, der konger og dronninger, diktere, musikere, malere og poeter gjestet det dramatiske landskapet hvor han bygde sin nasjonalromantiske sperrestue.

Midt i Heftye-familiens tid som eiere skulle fogden, han som fant opp hesteskatt og skoskatt og alle disse andre måtene å tjene penger til staten på, spille oss her i 2021 et siste puss: To nye skattematrikler. I 1886 fikk Sarabråten og Jørgensrud samme gårds- og bruksnummer, nemlig 166. Det er det nummeret vi kjenner fra skiltet ved ruinene av dragestilsvillaen, fra Østmarkalitteraturen i bokhylla. I tillegg forsvant navnet Jørgensrud ut av de offentlige registrene og ble erstattet med Bremsrud.

Snipp, snapp, snute

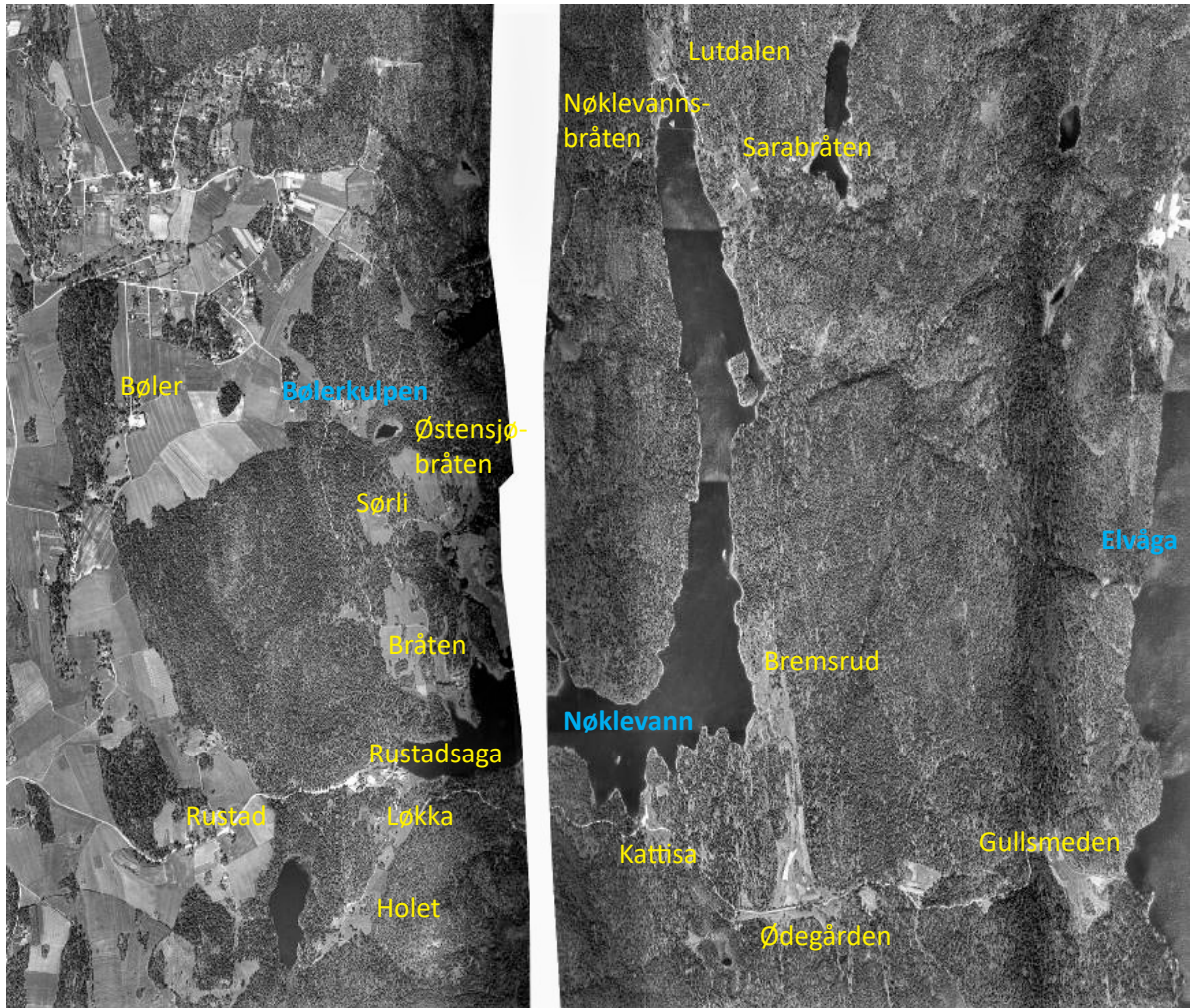
Neste gang du går rundt Nøklevann, bi litt ved Jørgensrud. Se på ruinene etter det lille hovedhuset som ligger rett ved veien. Tenk på hvordan jordene og engene strakte seg mot Bremsrudødegården og utover Nøklevann, for vannstanden var ikke hevet da. Tenk på dyra som beitet, på menneskene som bodde her, levde her, døde her. De som lo og gråt og elsket, og med stor sannsynlighet, på tross av alle skatter og alt hardt arbeid, var lykkelige her.

Bremsrud Anno 1895

Nærings- og landbruksaktivitet rundt Nøklevann

Frode Ciljan Jakobsen

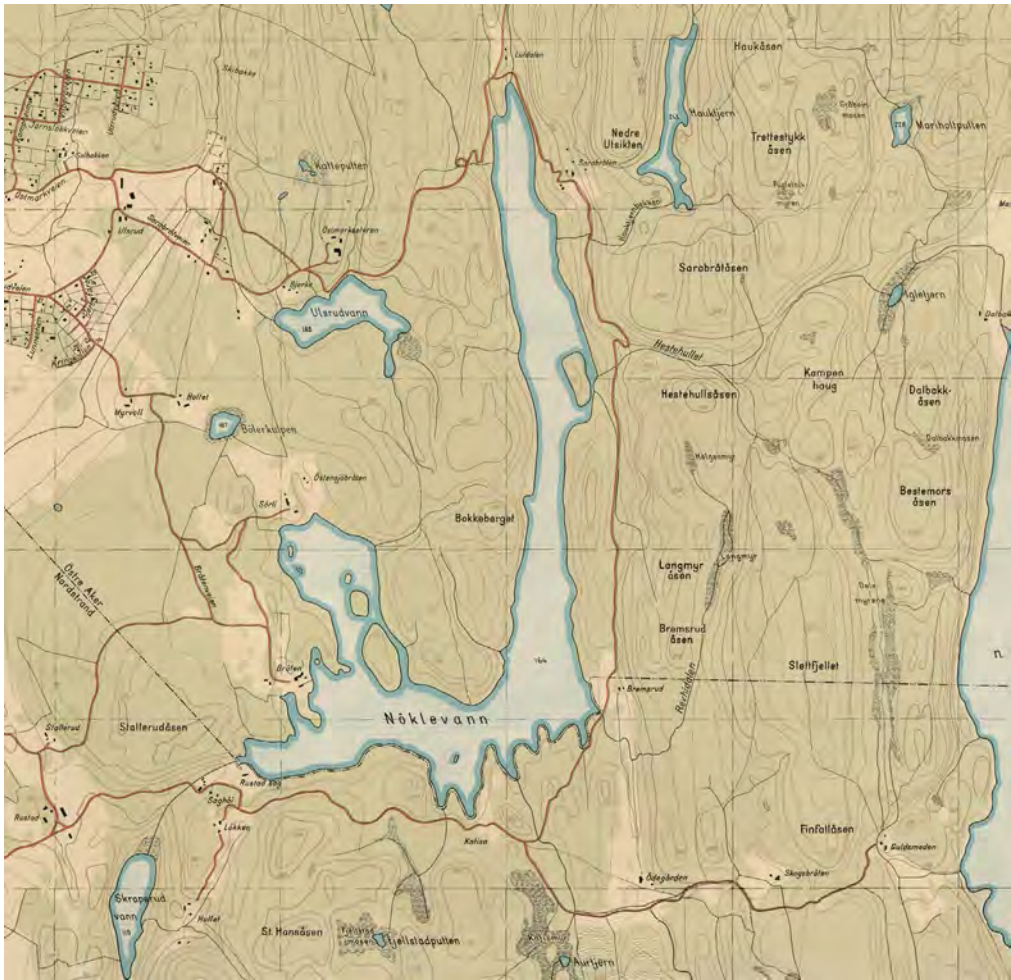

Flyfoto fra Nøklevann 1937. Oversikten er satt sammen av to foto som ikke er overlappende. Helt til høyre skimtes Elvåga med Mariholtet i det lyse feltet i øvre kant. Bildet gir en bra oversikt over de områdene som var ryddet, men som nå for en god del er gjengrodd. Kilde: 1881.no

Tusenvis av mennesker vandrer ukentlig rundt Nøklevann og opplever stedet som et fredfullt friluftsområde. I helgene tar en del med seg telt og kokekar og overnatter ved de mange plassene ved vik og berg langs vannet. Mange benytter seg også av muligheten for å ferdes med kajakk, enten selveid eller utlånt fra Nøklevann ro- og padleklubb i sørvestenden av vannet. Friluftslivet har vært den dominerende aktiviteten ved vannet etter at Aker kommune regulerte vannet til drikkevannskilde rundt 1900 og la suksessivt ned alle plassene som den gang var

aktive. Det som en gang var livsgrunnlaget for en rekke familier i ei utkantgrend, ble med ett enkelt vedtak borte.

Ut over 1900-tallet forsvant alle husene fra vannkanten, og bare tuftene står tilbake. Den arbeidskrevende ryddingen av åker og eng som var utført gjennom flere århundrer, er nå for det meste gjengrodd. Bare små informasjonstavler satt opp av Oslo skogvesen, forteller i korte trekk om det livet som en gang utspant seg ved vannet.

Kart over Nøklevann 1938 – Byarkivet, Oslo kommune, blad 5

Spor i marken

Koronavåren 2021 har blitt benyttet til nitidig saumfaring etter spor av menneskelig aktivitet rundt Nøklevann. Utgangspunktet var å dobbeltsjekke de registrerte gropene på Stallerudåsen (se annen artikkel), men ble etter hvert utvidet til å omfatte alle synlige næringsaktiviteter. Spor etter tufter, åkerkanter, rydninger, rydningsrøyer og groper ble plottet inn på kart. Formålet var å sannsynliggjøre muligheten for tidlig jordbruk på de ulike plassene rundt vannet. En baktanke var om mulig å skille ut gårdene som ble borte etter middelalderen.

Som grunnlag for befaringen ble brukt flyfoto fra 1937 og historiske kart fra 1725 fram til 1938. I forhold til dagens situasjon gir de en viss pekepinn på hva som var oppdyrket før landbruket ble oppgitt i vårt område.

Far og datter, begge med mellomnavn Ciljan, har utført registreringene i marken.

Skrapervud/Gjestebudsholet/Hullet/Hola/Løkka
Området strekker seg fra plassen Løkka 50 m SSØ for dagens Rustadsaga i et nærmest NS-gående smalt dalføre med gode lysforhold og tydelig ryddet åkermark. Dagens vei fra Nøklevann ned til Skullerudstua har tatt en del av åkerjorda i nedre del av området. Flere steder, særlig i østre skråning av området, ble det registrert rydningsrøyer.

Hele det lille dalføret fra veien ovenfor Løkka og et stykke nedenfor plassen Hullet, er et bra jordbruksområde med gode lysforhold. Her kan det godt ha ligget en liten middelaldergård lik Skrapervud.

Sannsynlig område for gården Skrapervud

Kattisa

Plassen Kattisa ligger ved ei vik midt på sørenden av vannet. Området for rydda mark ser ut til å ha vært fordelt på 2 områder (vist på kart). Det er særlig i området i nordøst på tungen det fortsatt finnes spor av åker og rydningsrøyser. Plassen kan godt ha vært oppdyrket og brukt i middelalderen, kanskje da mest som gress-/beiteland.

Bremsrud – Ødegården – Skogsbråten

Området for dagens Bremsrud – Ødegården inneholder et omfattende område med spor etter tufter, åker og rydningsrøyser. Jeg har derfor valgt å dele området i tre:

1. Området ved vannet vest for dagens vei fra Bremsrud mot nord i retning Sarabråten.
2. Området øst for veien ved dagens badeplass ved Bremsrud og dalføret opp til Ødegården, inkludert dagens Ødegården.
3. Et platå mot øst ovenfor dalføret mellom Bremsrud og Ødegården.

Områdene 1 og 2 inneholder flere områder med dyrket mark, synlig ved mangelen på stein

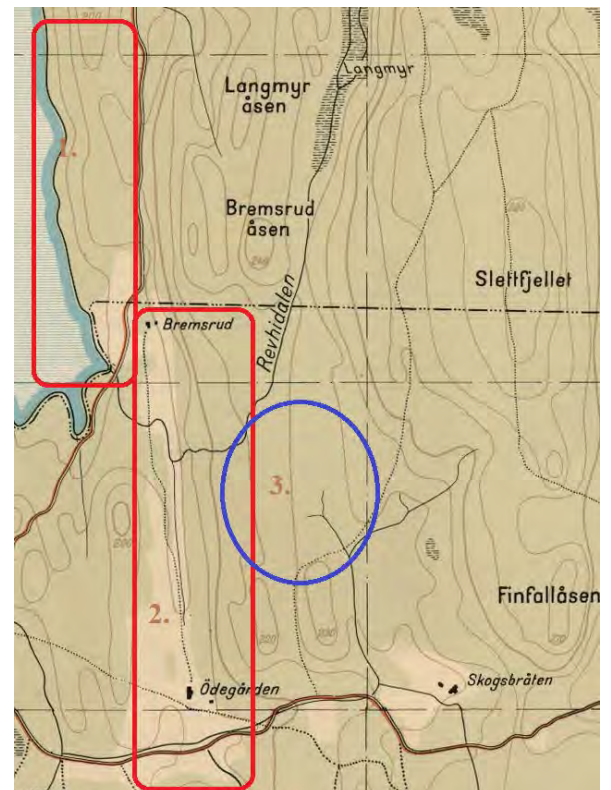
i marken, åkerkanter og rydningsrøyser i ytterkant av ryddet område. For område 1 sin del er det viktig å påpeke at strandlinjen før oppdemmingen av vannet, naturlig ville ha strukket seg en del lenger vest i middelalderen.

Område 3 er en slak skrånende slette øst for dalføret mellom dagens Ødegården og Bremsrud. En kjerrevei fører opp til sletta fra dalen, og det er tydelig at området er delvis er ryddet. Det ble ikke funnet rydningsrøyser eller åkerkanter, men området kan ha blitt benyttet som beite-/utmarksområde for gårdene i området.

Det kan nevnes at en sti fører over sletta, gjennom Revhidalen og Langmyr, videre mot Hestholet og til slutt mot Mariholtet og Elvåga. Ved Elvåga skal her i middelalderen ha ligget en nå forsvunnet gård, Elvåga.

Sarabråten

Det har lenge vært antatt at den forsvunne gården Jørgensrud har ligget her. Det finnes et kart fra 1725 som viser bebyggelse på plassen. Befaringen av området viser spor etter rydnings-

Bremsrud - Ødegården

røyser og åkerkanter, men det er et relativt begrenset område for åkerbruk eller beiting. Muligheten for åker og eng ligger på selve pla-

på en høyde 50 m nord for vannet med eldre vei inn til tuftene. Ryddet område finner jeg vest for tuftene i skråning langs bekk fra Rundvann. Plassen er dokumentert på kart fra 1725, men det NS-liggende åkerområdet vest i dalen er sparsomt.

Smedehytten - Nøklevannsbråten

På kart over området fra 1800 til 1850, lå det en plass på ei hylle nord om svingen i Korketrekkeren ned fra Ulsrudvannet mot Nøklevann. Stedet ligger ulendt til i bratta ned mot vannet, og synes uten spor av aktivt jordbruk.

Bråten – Sørli – Østensjøbråten/Nordli

Ligger nord-øst for dagens Rustadsaga, ved dagens badeplass. Bråten var en del av Bøler og eid av Oslo Hospital fra middelalderen og fram til 1858. Bråten ble skilt ut som egen gård i 1736 og forpaktet bort. Den ble solgt til private i 1842. Stedet var bebodd fram til ca. 1960. Tuftene er synlige ved vannet. Området er muligens det beste jordbruksområdet ved vannet, men er vanskelig å tolke med hensyn til tidlig bosetning. Flere områder fra vannet opp mot Sørli er tydelig ryddet, og det ble registrert flere rydningsrøyser.

Lutdalen - Flyfoto 1937; 1881.no

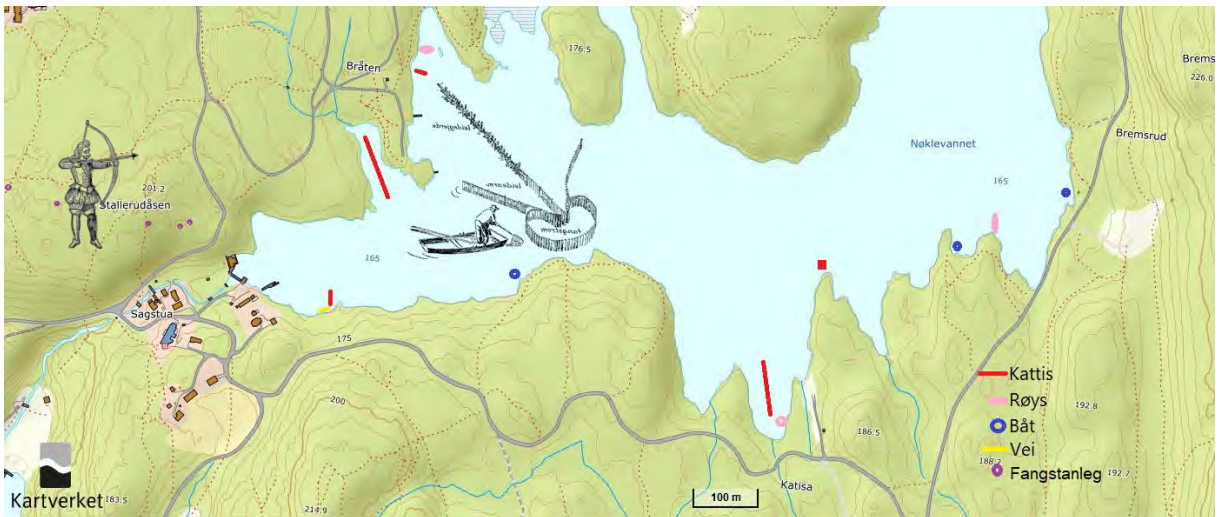
tået hvor tuftene etter Heftyes villa ligger i dag, og i skråningen nord for plataet.

Lutdalen

Området helt nord i vannet. Her er tufter synlige

Bråten på slutten av 1800-tallet, Østensjø lokalhistoriske bilder, B20120106

Fangst og fiske ved Nøklevann - Kilder: Arkeologisk registrering av kulturminner rund Nøklevann og Askeladden

Fangstanlegg

I Stallerudåsen rett nord for Rustadsaga var det i Kulturminnebasen registrert flere groper betegnet som hhv. kullgrop og 2 fangstgroper. Ved nærmere ettersyn våren 2021 viste det seg å være et anlegg med 6 fangstgroper og et bogastelle. Anlegget er ikke tidfestet, men går sannsynligvis tilbake til middelalderen (se egen artikkel). I tillegg er det påvist 1 grop, sannsynlig fangstgrop ved Ulsrudvannet.

Spor etter fiske

Etter nedtappingen i 2015 for reparasjon av demningen i SV-delen av vannet registrerte Norsk Maritimt Museum (NMM) i 2016 kulturminner i strandsonen. Rapporten etter registreringen¹ viser foruten en del båtvrak, også spor etter 7 kattiser rundt hele vannet, de fleste i sørenden av vannet, men ett anlegg ble også funnet ved Sarabråten i nordenden av vannet. Det ble funnet rester av 2 kattiser ved Bråten, 1 ved Rustadsaga, 1 ved Kattisa, 2 ved Bremsrud og 1 ved Sarabråten. Navnet kattise mener man stammer fra det finske navnet på fiskefelle, som er katiska eller kadiska (Eknæs 1979:67). På grunnlag av dette har man ofte antatt at fiskemetoden ble innført til Norge med den finske immigrasjonen på 1600-tallet.²

Angående en mulig finsk bosetning på Kattisa konkluderer rapporten fra NNM s. 13 med: «Det er en fare for ringslutning, dersom man bruker teknologien og stedsnavnet kattise som indikasjon på finsk bosetning. Til det har vi så langt tro-

lig en for begrenset kunnskap om denne typen fiskeanlegg i Norge, både i nyere og i eldre tid.»

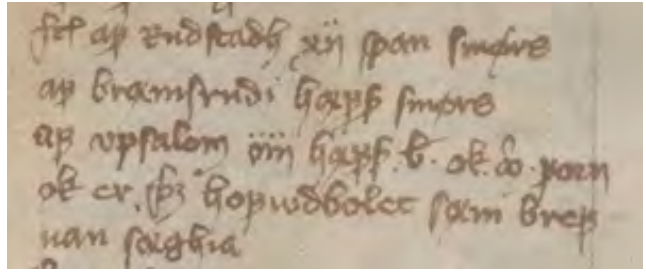
Hva sier arkivene

I tiden før vikingetid (780-1050) finnes det få spor av aktivitet i Østmarka generelt. Det er funnet 1 flekke og et fragment av flint fra eldre steinalder vest for Ulsrudvannet, registrert ved Historisk museum. Ellers er det ingen spor fra førhistorisk tid i vårt område. Dette er som forventet, da de tidligste menneskene foretrakk kystnære strøk ved fjord hvor det var enklere å sanke føde.

Middelaldergårdene

Først ved den senere ekspansjonen av jordbruk i høymiddelalderen kan vi snakke om bosetning ved Nøklevann. I de historiske kildene, vesentlig fra biskop Eysteins jordebok³ fra 1390-årene, finner vi gårdene Bøler, Rustad, Bremsrud og Skraperud som selvstendige gårdsbruk. Alle navnene er kjente fra det landskapet og den navnsettingen vi har i dag.

Når jeg tar med Bøler, er det fordi at dagens Bråten var en del av gården i middelalderen. Ut ifra de spor vi har i landskapet, må området der Bråten ligger ha vært et jordbruksområde i middelalderen. Alle kart og arkivalia viser at gården Bøler i middelalder strakte seg helt opp til sørenden av vannet. Den ble drevet som avlsgård med utstrakt oppdrett av husdyr som

Biskop Eysteins jordebok; Første linje i høyre bilde: «Item af Rudstadh xij span smørs.. Af Bræmsrudi hæff smørs.. Af Upsalom.... - Riksarkivets diplomsamling, F05/L0242, folio 113b

trengte godt med beiteområder. I middelalderen var dette angitt som 2 bruk uten at vi vet fysisk hvor disse har ligget. Det gode landbruksområdet ved Nøklevann har ganske sikkert blitt benyttet til husdyrhold.

Oluf Rygh⁴ antyder at Bråten kan spores tilbake i kildene til 1578. Det er få arkivalier om den tidlige bruksfasen av Bøler, da Oslo Hospital selv drev gården til den ble solgt i 1827. Før den tid hadde Bråten blitt utskilt som selvstendig bruk og leid ut fra 1736. (Amund Kveim, 2000)⁵

Historikeren Andreas Holmsen⁶ kaller området der Nøklevann ligger for «Rudina» etter alle navn som ender på -rud. Han har neppe funnet opp begrepet selv, for i et diplom fra 17. mai 1358 nevnes Langerud som ligger øst i «Ruiginaberghum»⁷.

Biskop Eysteins jordebok; Første linje i høyre bilde: «Item af Rudstadh xij span smørs.. Af Bræmsrudi hæff smørs.. Af Upsalom.... - Riksarkivets diplomsamling, F05/L0242, folio 113b

I Norske Gaardenavne sier Oluf Rygh om navnet Jørgensrud; «Navnet brukes ikke nu; det er fortrent av Parternes Særnavne. Der kan være Grund til at formode, at s(tedet) er urigtigt innkommet i senere Tidens Skriftform, og at Navnet har lydt Jorundarrud, af Mandsnavnet Jorundr.»

Hvis formen Jorundr er riktig, så finnes det en «Jorunda rud» i biskop Eysteins jordebok på s. 299 under Laurentiuskirken (samme eier som Skraperud); Gården er lagt under overskriften «disse gårdene nevnes ikke hvor ligger». Problemet med denne plasseringen er at det også har eksistert en Jøranrud som har ligget SV for

Søndre Oppegård. Vi kan derfor ikke være sikre på om dette er vår Jørgensrud.

Alle gårdene er sannsynligvis etablert som selvstendige gårdsbruk med gårdbrukeren selv som eier. Ut i middelalderen, i perioden fram til ca. 1300, mistet alle bøndene i vårt område eiendomsretten til jorda og ble leilendinger. På landsbasis regner man med at ca. 1/3 av gårdene var bondeie og 2/3 drevet av leilendinger. I vårt område ble samtlige drivere leilendinger på gårder eid av ulike kirkelige organisasjoner.

Hver enkelt eiendom ble tildelt en matrikkel-skyld, som skulle illustrere eiendommens verdi og avkastning. I gjennomsnitt utgjorde matrikkel-skylden ca. 1/6 av årlig avkastning på gården. Tabellen nedenfor illustrerer den relative ulikheten i avkastningen på våre gårder uttrykt i øresbol:

Bonden - Bilde hentet fra <http://middelaldren.blogspot.com>

Bøler	33 øresbol	Bispestolen
Rustad	27 øresbol	Bispestolen
Bremsrud	5 øresbol	Bispestolen
Skraperud	2 øresbol	Laurentiuskirken

sen var at folk forlot de indre strøkene og flyttet mot kysten til den beste jorda. Mange rud-gårder som var blitt ryddet i høymiddelalderen, ble nå brukt som beite og slåttemark.

Leietiden en leilending kunne drive en gård ser ut til å øke fra 1-3 år i den tidlige fasen og mot livstidsfeste ved 1350-tallet. Arvefeste blir det vanlige ved periodens slutt.

Andreas Holmsen hevder at samtlige bruk rundt Nøklevann var lagt øde rundt 1400. Kun de store gårdene Skøyen, Oppsal, Østensjø, Abildsø og Bøler har bosetning på 1400-tallet. Både Skøyen, Oppsal, Østensjø og Bøler var delt i to bruk i høymiddelalderen. Hver av disse ble ved middelalderens slutt drevet som ett bruk.

På åkerlappene ble det ensidig dyrket korn. I Norge var bygg den vanligste dyrkede kornsorten, og den ble sådd om våren. Med muskelkraft og muligens med hjelp av oksespann ble åkeren pløyd. Det er lite sannsynlig at hest ble anvendt på de relativt små lappene rundt vannet. I vårt

Man kan anta at det var stille ved Nøklevann i perioden 1350 til ca. 1500. Folk var enten kommet ved pesten eller hadde flyttet til mere

Ødegård; Theodor Kittelsen

område har husdyrholdet vært viktig. De rike utmarksområdene sørget for fôr til dyrene. Vi har spor etter jakt med fangstgraver fra området, og i tillegg må vi regne med fiske fra vannet.

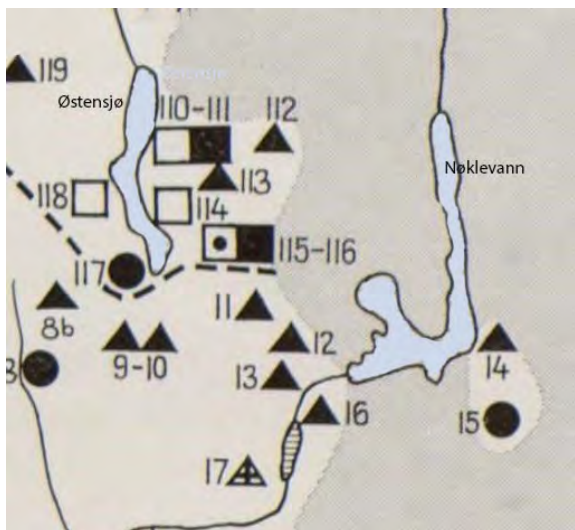
grøderike plasser.

Pesten 1350 – det blir stille rundt vannet

Etter reformasjonen - 1537

Den store mannedauden fra 1350, med gjentatte pestutbrudd fram mot år 1500, reduserte folketallet med omtrent 50-60 %. Over hele landet ble gårder liggende øde, og for de gjenlevende ble tilgangen på jord økt. Den generelle tenden-

Gjenrydning av ødegårder kom ikke i gang i større utstrekning før i første halvdel av 1500-tallet, med varierende kronologisk forløp i de ulike landsdeler. Trolig var gjenrydningen avsluttet omkring 1660 de fleste steder. Perioden ca. 1520-1660 er kjennetegnet av sterk gjenvekst i bosetningen. Kverner og sagbruk ble nye inntektsbringende industrier.

Utsnitt av Holmsens kart over ødegårder:

△▲ Gård tatt opp 1050 – 1350 - □■ Gård tatt opp før 800 e.kr. -
● avlsgård - † forsvunnet gård etter m.a.

Åpent symbol – bebodd 1560, Lukket symbol – ubebodd 1560

110-111. Opsal (Uppsäl), 112. Ulsrud (Ulfsrud), 113. (Styrsrud), 114. Østensjø (Austansjø), 115-116. Bøler (Bæler), 117. † Haslefet (Haslafit), 118. Abelsø (Apaldsin), - 8. Lambertseter (Seter), 9-10. Langerud (Langarud), 11. Bogerud (Bogarud), 12. Jørgensrud (Jorundarrud), 13. Rustad (Rudstad), 14. Bremsrud (Brennisrud), 15. † «Graff» (Graf), 16. † Skraperud (Skroparud), 17. Skullerud (Skularud).

Det er ikke gitt noen grunn for plassering av de enkelte gårdene. Særlig tvil gjelder 12. Jørgensrud og 15. Graf.

Holmsens hovedhensikt med kartet er å vise hvor mange ødegårder som ble liggende brakk etter middelalderen.

Ved reformasjonen ble alt kirkelig jordegods lagt under kronen. Det var da statsmakten (kronen) som overtok, men leieforholdet til bonden ble det samme. De som drev gårdene, var fortsatt leilendinger, men betalte leie til en annen herre.

Holmsen mener at alle gårder rund Nøklevann lå øde så sent som 1560. En innføring i lensregnskapet for 1577 kan tyde på noe aktivitet da. Bremsrud har fått tilføyelsen «ødegård», noe som tyder på at den lå brakk. Tilføyelsen gir også en antydning om hvor gården lå i forhold til dagens navnsetting på plasser.

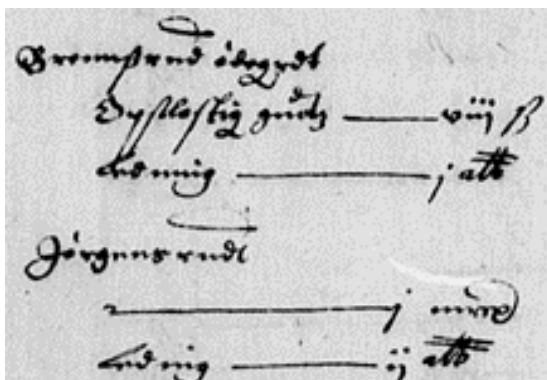
I lensregnskapene for 1577-78 er både Jørgensrud og Bremsrud oppført. For Jørgensruds del er dette første gang gården sikkert er nevnt.

Det er lite sannsynlig at gården er ryddet i nedgangsperioden etter den store pestperioden. Samtlige historikere fører derfor gården tilbake til middelalderen. Begge gårdene er skattemessig plassert i den laveste skyldklassen, ødegårder (kamerale ødegårder). Matrikkelskylden på gårdene var delt i tre klasser som skulle illustrere eiendommens verdi og avkastning. En fullgård (Skøyen, Østensjø og Abildsø) måtte betale full skatt, en halvgård (Opsal, Skullerud) måtte betale halv skatt, og en ødegård slapp med å betale langt mindre skatt. Både Rustad, Jørgensrud og Bremsrud betalte skatt etter den laveste matrikkelskylden. Når Bremsrud har heftet ødegård ved seg i navngivingen, indikerer dette at den har ligget og ligger øde. I mange tilfeller ble ødegårdsbeskrivelsen heftende ved gårdsnavnet for all tid. For meg gir det en indikasjon på hvor navnegården Bremsrud lå i middelalderen sett i forhold til Jørgensrud. Et grensekart fra 1857 angir også navnet «Brmd Ödegaard» for dagens Ødegården.

Bremsrud – Jørgensrud

For nærmere å plassere alle gårder som var tatt opp i middelalderen og gjøre opp status, må vi se i arkivene mot vår tid. For Bremsrud og Jørgensrud sin del tar jeg kun med en kort oversikt for å vise når de var i bruk i perioden. En utførligere oversikt over disse to gården finnes i artikkelen til Søstrene Pihl⁸ i denne årboken.

Henning Sollied⁹ hevder at i lensregnskapene

Innførsel for Bremsrud ødegård og Jørgensrud - Lensregnskaper, Akershus len, 1577-1578.

Laurids Jørgensrud Ko. Ma. byger, och schyllar i år; Jngen medeiger. Aff Bremsrud der vundes i 1677.	1 rok
Laurids Rudstad Ko. Ma. 1 1/2 fr. Jngens medeiger.	1 rok

Skattematrikkelen 1647 s. 73, Universitetsforlaget. 1969

for 1598 ligger Jørgensrud sammen med Graff øde¹⁰. Hvor lenge gårdene faktisk lå øde forblir uvisst, men ut ifra regnskapene er det sannsynlig at en viss gjenrydding har skjedd på slutten av 1500-, tidlig på 1600-tallet.

Regnskapene gir også en antydning om at Bremsrud ikke ble drevet som selvstendig bruk, men ble drevet av brukeren på Jørgensrud. Både betegnelsen Bremsrud ødegård 1577-78 og skattematrikkelen av 1647 («af Bremsrud der under») antyder dette.

De første kartene over området fra slutten av 1700-tallet, viser i stor grad kun plasseringen av Bremsrud. Kun i ett tilfelle finnes et kart hvor Jørgensrud er med. Dette kartet har ikke noe topografisk riktig bilde av plasseringen, kun et relativt bilde over gårder i distriktet.

Ut ifra stedsbefaringen og arkiv- / kartdata, er det rimelig å anta at middelalderens Jørgensrud og Bremsrud har ligget der Bremsrud og Ødegården ligger i dag. Min påstand er at Jørgensrud har ligget ved vannet, og at Bremsrud har ligget der Ødegården ligger i dag. Grensekart av 1857 gir en bekreftelse på dette. I tillegg

gir kartet den eneste «bekreftelse» på at dagens Ødegården er middelalderens Bremsrud, da gården er navngitt «Brmd Ödegaard». Kartet gir også en hentydning til middelalderens grenseoppgang mellom gårdene, selv om dette ikke er 100 %.

Skraeperud

En gård som ikke er tatt opp etter middelalderen, er Skraeperud. Etter pesten finner jeg ingen arkivnedtegnelser om denne gården. I dag er det kun tjernet Skraeperudtjern som gir en antydning om hvor gården kan ha ligget. Gården har vært ganske liten, mindre enn halve størrelsen av Bremsrud sett på bakgrunn av landskylda i biskop Eysteins jordebok. Jeg har i gjennomgangen av mulige plasser rundt vannet mer eller mindre antatt at middelalderens Skraeperud har ligget der plassene Løkka og Hollet ligger i dag.

Bøler / Bråten

Bøler var 2 bruk i middelalderen, og arkivene antyder at gården var sterkt utnyttet til oppdrett av husdyr i regi av Oslo Hospital. Det relative gode jordbruksområdet som finnes ved vannet, og den senere utskillingen av Bråten til eget bruk, antyder sterkt at det har vært drevet jordbruk her i lang tid.

Rustad

Jeg er usikker på hvor eiendommen Rustad gikk i middelalderen. Tilgangen til vann har alltid

Grensekart fra 1854 over Bremsrud (utsnitt) – Her er betegnelsene Bremsrud og “Br^{md} Ödegaard” for innmarka - Bremsrud Hagen og Ødegård hagen for utmarka

sin kapital. Det var ikke kun gårdene de kjøpte opp. Med den økende interessen og verdien av skogen, tegnet de seg i tillegg eiendommer langt inn i marka i områder som tidligere ble antatt å være allmenninger.

Et unntak fra dette «borgeroppkjøpet» er Rustad. I 1663 kjøper oppsitter Lauritz (Lars) Rustad gårdene Rustad, Bremsrud og Jørgensrud. Sannsynligvis har middelaldergården Skrape-rud også inngått i kjøpet. Edvard Bull¹¹ har gitt sin merknad; «visstnok det eneste eksempel på salg av krongods til en bonde i denne perioden».

Det er flere grunner til at oppsitteren¹² på Rustad var i stand til å erverve sin egen gård. Fra 1650-tallet omtales Rustadsaga som «en meget ringe bekkesag», og «kvernen er ute av drift»¹³. Vi vet lite om omfanget av sagbruket fra den tidligste tiden, men det må ha gitt Lauritz en del penger i kassen. Fra 1688 måtte man ha kongens tillatelse til å drive sagen. For året 1700 ble det søkt om å sage 5000 bord og han fikk innvilget 3400. Både kverna og saga finnes det rester av i bekkefaret nedenfor veien ved dagens Rustadsaga.

En annen grunn til at Rustad er i stand til å til-egne seg gården, var at Rustad fra 1647 var blitt postgård. Postvesenet ble opprettet i 1647, og Rustad var med fra begynnelsen. Bull skriver i en note i sin Akers historie at: «posten blev ført av bønder, som til gjengjeld for denne forpligtelse fik frihet for skysspligt, høyskatt og visse andre byrder». «Posten som skal sydover fra Kristiania, henter Torsten Rustad, hvis gaard har været postgaard helt siden postvæsenet blev indrettet; han kjører den to ganger til Fløisbonn (1 ¼ mil) og hver tredje gang til Prinsdal og har en liten ødegaard, Jørgensrud til hjælp.».

Både Rustad og Jørgensrud er i perioden 1647 - 1804 oppført i panteregisteret som postgårder. Det er vel neppe bonden på Rustad som utøver postmannsrollen? Jeg vil anta at det er oppsitteren på Jørgensrud som gjør jobben, og som «belønning» disponerer han plassen og driver jordbruket der?

I de første 100 år av postvesen i Norge fikk ikke bøndene kontant lønn for arbeidet, kun fritakelse for skatt¹⁵. Denne fritakelsen samt inntektene fra sag og kvern, måtte være tilstrekkelig til at oppsitteren av Rustad i 1663 kunne ikle seg bondens drakt.

Postgaard	Beboer	Distancen	Køder nu	forlanges	Synes det
Rustad	Peter	1/2 Meil	1 Rdr	1 Rdr	1 Rdr
Jørgensrud	Jens	1/2 Meil	1 Rdr	1 Rdr	1 Rdr

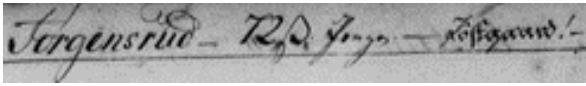
Skogen som næring - utmarka og allmenningen blir eiendom
 Skogbruket ble en enorm oppgang for livet rundt Nøkle vann. I perioden fra ca. 1650 til 1750 etableres flere plasser ved vannet. Disse plassenes oppkomst mistenker jeg i sterk grad baserte seg på skogen og hva den gav. Dette gjelder Kattisa, Sarabråten,

Spesiel Beregning over hvor langt Post-Bönderne skydzer Posten, hvad de for nærværende tid nyder derfor, og hvad Belønning De herefter billigen burde nyde. - Rustad og Jørgensrud; «Nyder nu aarlig for Postens førsel 3 Rdr 72 s - forlanger heretter at må nyde 10 Rdr - høynes til 5 Rdr 40 s.»

Generalpostdireksjonen 1719-1814; Fortegnelse og forklaringer om postturene i Norge, 1752-1754, s. 34¹⁴

På Bremsrud (Brimsrud) er det ved folketellingen i 1801 3 husholdninger. Her kan vi skille ut første husholdning som beboere av Jørgensrud (oppgitt som oppsitter på Jørgensrud i 1803) og de andre 2 som husmenn. Sannsynligvis på hhv. Bremsrud nedre og Bremsrud Ødegården.

Rustad og Rustad sag anno 1800
Jørgensrud postgård i panteprotokoll 1804

Når det gjelder etableringen av disse plassene, når, av hvem og hvorfor, vet vi ingen ting. Plassene tilhørte en gård, og som sådan betalte de leie til gården. Sannsynligvis ble alle disse plassene nevnt ovenfor tatt opp uten at de hadde noen arbeidsplikt tilbake til gården de eiendomsmessig lå under. Plasser som Smedehytten og Gullsmeden må ha vært ganske selvstendige plasser. De var sannsynligvis ikke husmenn med arbeidsplikt på hovedgården, men bygselmenn. Jordbruket og skogen ga næring nok til at de berget seg. Tilbake til jordeieren betalte de årlig leie. Først etter Napoleonskrigene litt ut på 1800-tallet da skogbruket hadde sterk tilbakegang, ser vi at alle plassene rundt vannet går over til å bli rene husmannsplasser.

Lutdalen, Gullsmeden, Ødegårdsbråtan, Smedehytten/Nøklevannsbråten og Hullet. Når jeg i første omgang nevner disse, er det fordi de opptrer på kart og i kilder fra 1700-tallet fram til 1802.

Ut over 1800-tallet kommer det nye plasser til som i stor grad er husmannsplasser, med husmannens skyld å drive arbeid på hovedgården. Til disse plassene hører Løkka og Stallerud som dukker opp etter 1850.

Alt med skogen, fra hugging, kvisting, barking til saging og transport fram til utskipning ved planketomtene på Grønland, krevde massivt arbeid. Av 6 husholdninger ved Rustad ved folketellingen i 1801 er bonden sjøl nevnt først, deretter kommer 2 tilknyttet sagen, sagmester og sagdreng. I de 3 siste husholdningene er overhodet husmann.

Eksempler på rene husmenn har man på de 2 fra Bremsrud og de 3 fra Rustad i folketellingen 1801.

Selv om det finnes ganske mange personopplysninger fra 1750 og framover, er det vanskelig å si noe om hva folk drev med som hovedsyssele. Et unntak er de to fagarbeiderne fra Rustad,

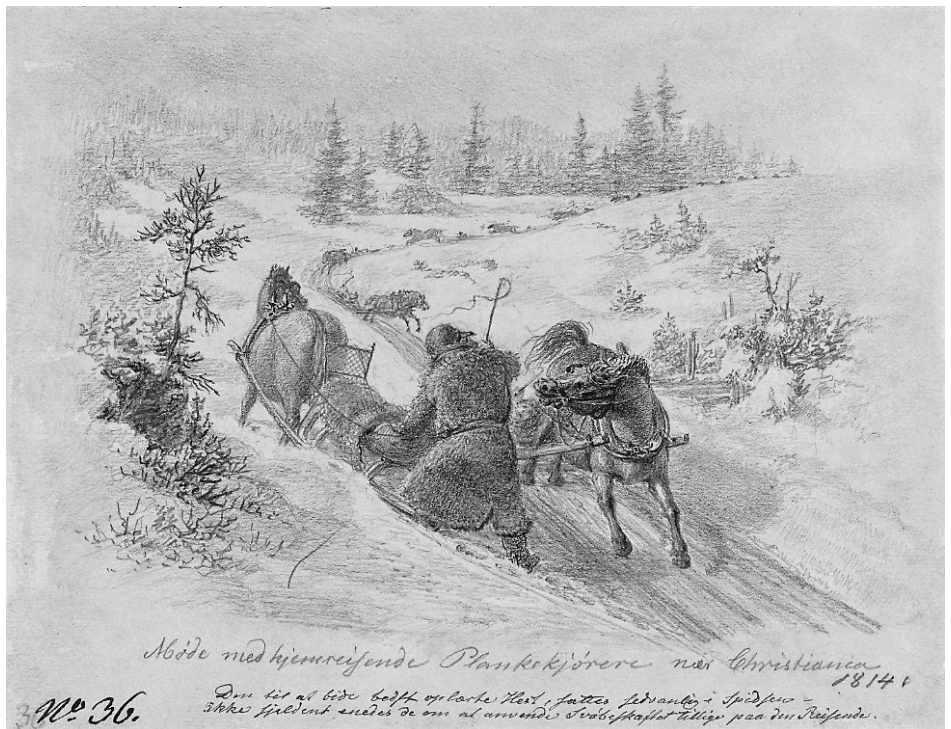

Vinterveien over Nøklevann og Østensjøvannet ned til planketomta på Grønland i Christiania.

Kvartmilskart 1802
Kartverket

Möde med hjemreisende
Plankekjørere nær Chris-
tiania

Johannes Flintoe 1814
Nasjonalmuseet

sagmesteren og sagdrengen.

Ganske mange andre var sikkert skogsarbeidere. De arbeiderne som sleit i skogen med tømmerhogst og framkjøring av dette, synes ikke.

Navnet på plassene kan gi en antydning om virksomheten som ble drevet der. På Smedehytten i nordenden av vannet, kan man f.eks. anta at det ble drevet vedlikehold av gårdsredskap og sleder. Hvorvidt det har vært gullsmed på Gullsmeden, er tvilsomt. Det blir oppgitt at en gullsmed Bjerring eide stedet og at navnet stammer fra han. Laugsvesenet satte strenge krav til at visse typer håndtverk ble drevet i kjøpsteder, slik at det er ganske sikkert at det ikke har vært drevet gullsmedyrke fra stedet. Fra nyere tid vet vi at folket på både Kattisa og Bremsrud drev med forpleining av plankekjørere og andre ferdsmenn fram til tidlig 1900.

De mange stående fangstfellene for fisk, kattisene, skulle tyde på at noen drev et omfattende fiske. Det er ingen kilder som tyder på at det har vært drevet slikt fiske til salg i større omfatning. Fangstanleggene ligger spredt ut over vannet med ganske klar tilhørighet til eiendom-

Oppsitter er et begrep som særlig blir brukt juridisk om en person som bor på og driver en gård eller plass, enten som selveiende bonde eller som en som leier jorda. Opprinnelig var det bare visse leietakere av landbruksjord (bygsemenn eller leilendinger) som ble kalt oppsittere.

Husmann betegnet i Norge en person som bygslet jord eller tomt (noen ganger bare hus-tomt) av en jordeiende bonde, og som regel betalte for dette med en årlig avgift i form av kontanter og/eller pliktarbeid, noen ganger også naturallytelser.

Kilde: <https://no.wikipedia.org>

mene ved vannet. Det ligger 2 tilhørende Bråten, 1 tilhørende Rustad, 2 tilhørende Kattisa, 1 tilhørende Jørgensrud og 1 tilhørende enten Sarabråten eller Smedehytten.

Perioden etter 1850

Denne perioden er ganske godt kjent, og mye er beskrevet i andre artikler og bøker. Perioden betegnes i historien som det første hamskiftet, med økende fokusering på veibygging og industrialisering. I vårt område får Sarabråten sin

storhetstid ved at Handelshuset Heftye kjøper opp plassen og omdanner den til et eventyrlig landsted, hvor kongelige og prominente borgere kommer på besøk.

Som industri var Rustadsaga i kontinuerlig drift som vannsag. En gang på slutten av 1800-tallet ble vannhjulene erstattet av turbiner. Først fra 1914 ble vannkraften erstattet av dampkraft da de anskaffet en såkalt lokomobil.

Alfred Hudson - spinneri

I 1873 kjøper engelskmannen Alfred Hudson Løkka i forbindelse med at det skulle etableres et spinneri i fallene ned mot Skraperudtjern. Hudson var deleier i firmaet Christiania Klædefabrik, som hadde sitt hovedsete i Brænderibakken ved Grünerløkka.

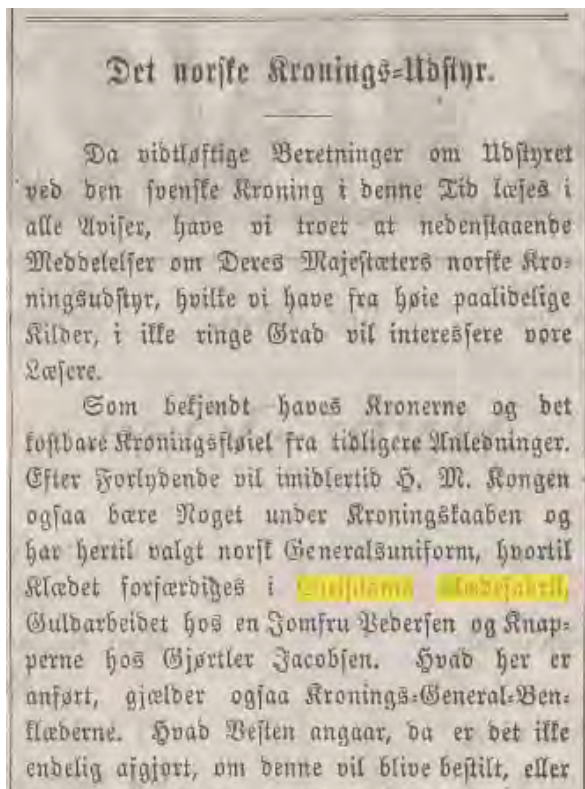
Firmaet synes å være ganske velrennomert, for i anledning kroningen i 1872 (Oskar II) nevnes det at "Klæde forfærdiges i Christiania Klædefabrik"

Det er ganske usannsynlig at noe spinneri ble fullført, men noe murer er synlige i skråningen.

Allerede 21. januar 1874 kan man lese i Aftenposten om "Alfred Hudson & Co.s Konkursbo"

Noter og kilder

- 1 NMM; Arkeologisk registrering av kulturminner rund Nøkle vann, OSLO, 2016; Saksnummer: 2016281
- 2 Storfolk og skogsfinner ved Nøkle vann i Østmarka; Sven Ahrens, Elin Hansen, Elling Utvik Wammer; Hilde Vangstad, 2016
- 3 Biskop Eysteins Jordebog: Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400. H. 2 (Oslo 1958)
- 4 Norske Gaardenavne s. 116, Akershus, Rygh, Oluf - Utg. Bjørn Ringstrøms antikvariat. 1999.
- 5 Bøler er stedet: bydel Bøler, Bydel Bøler. Oslo. 2000
- 6 Ødegårder i Osloherad, St. Halvard; illustrert tidsskrift for byhistorie, miljø og debatt. 1963 Vol. 41
- 7 Langharudi sem liggær austær af Ruiginaberhum j Oslos herade

Bekjendtgjørelse.

Det bekjendtgjøres herved i Henhold til Konkurslovens § 15:

1. At Firmaet **Alfred Hudson & Co.s** Bo Gaars Dato som Konkursbo er taget under Rettens Skiftebehandling.
2. At Advokat Frithjof Heiberg og Agent W. Munthe foreløbig ere bestillede til midlertidige Bestyrere af Boet.
3. At en Skiftesamling i Boet vil blive afholdt i Stiftsoverrettens Lokale hersteds Tirsdagen den 3die Februar først. Kl. 11 Form.

De Gjenstande, som der ville blive for-

- 8 Jørgensrud: I skyggen av Sarabråten, Søstrene Pihl, de yngre - Rundt Vannet 2021
- 9 Akersgårder, Henning Sollied, Oslo 1947 (s. 265)
- 10 Denne notisen i regnskapet har ført til at gården Graf feilaktig har blitt satt inn i Holmsens oversikt over gårder fra Nøkle vann. Gården Grav (Graff) lå ved Alna. Skriveren av regnskapene har sannsynlig slått disse gårdene sammen uten å ane beliggenhet.
- 11 Akers historie; Bull, Edvard, Nordli forlag, Kristiania 1918
- 12 Oppsitter er særlig i rettspråket brukt om den som driver en landbrukseiendom uten å eie gården selv; forpakter eller fester.
- 13 Bøler er stedet, s. 26
- 14 <https://media.digitalarkivet.no/view/63280/34>
- 15 Kristiania postvesen, 1647-1921, Sverre Steen, Aschehoug 1923